

УДК 809.423-3

ББК Ш164.2-33

T133

Т. Б. Тагарова

Иркутск, Россия

**О ФУНКЦИЯХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
В ДРАМАТУРГИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ
(ИЗ НАБЛЮДЕНИЙ НАД ПЬЕСАМИ Б. П. ПУРБУЕВА)**

Рассматриваемая проблема актуальна в связи с неизученностью драматургического текста на бурятском языке. В статье речь идёт об эмоционально-экспрессивной, оценочной функциях субстантивных фразеологизмов. Выявляется связь функционирования разговорных ФЕ с особенностями жанра комедии. ФЕ бурятского языка выражают этическую, эстетическую, интеллектуальную, утилитарную оценки.

Ключевые слова: бурятский язык, разговорные фразеологические единицы, коннотация, эмоционально-экспрессивная, отрицательная оценочность

T. B. Tagarova

Irkutsk, Russia

**FUNCTIONS OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS IN DRAMATIC TEXTS
(BASED ON THE B.P. PURBUEV'S PLAYS)**

The article studies the use of the phraseological units in dramatic texts in a stylistic aspect based on the plays of the Buryat writer B. P. Purbuev. The article discusses the substantive phraseological units as expressive and evaluative units. There is the connection between phraseological units functioning and the comedy genre peculiarities. Buryat phraseological units expresses ethic, esthetic, intellectual, utilitarian attitude.

Key words: the Buryat language, phraseological units, connotation, emotional and expressive, negative attitude

Т. Б. Тагарова

Эрхүү, Россия

ЗҮЖЭГ СОО ХЭРЭГЛЭГДЭН ТОГТОМОЛ

ХОЛБУУЛАЛНУУДАЙ ҮҮРГЭ ТУХАЙ

(Б. П. ПУРБУЕВАЙ ЗҮЖЭГҮҮДЭЙ АДАГЛАЛТААА)

Тус ниитэлэл соо элитэ бэлигтэй буряад уран зохёолшо Б. П. Пурбуевай зүжэг соохи тогтомол холбуулалнууд оршон тойрондо гү, али хүнэй зан абарида, байха байдалдань ямар сэгнэлтэ үгэнэб гэжэ зураглагдана. Тиин үзэгдэжэ байһан зүжэгүүдтэнь тогтомол холбуулалнуудай булингинь яряанай найруулгада хабаатай, буруушааһан сэгнэлтэтэй байна гэжэ тобшологдоно. Хүнэй ямар талануудын сэгнэгдэнэб гэжэ мүн шэнжэлэгдэнэ.

Түлхюур үгэнүүдын: зүжэг, тогтомол холбуулал, эмоционально-экспрессивнэ сэгнэлтэ, яряанай найруулга, буруушааһан, коннотаци

Буряад хэлэ шэнжэлгын түүхэ үзэхэдэ, элдэб янзын халбаринуудта буряад эрдэмтэд ехэхэн хубитаяа оруулһан байна гэжэ тэмдэглэмээр. Манай энэ сэдэб хадаа найруулгада (стилистикэдэ) хабаатай. Тиин буряад хэлэнэй халбари болохо стилистикын үндэһэ һуури Л. Д. Шагдаров табиһан (1974), саашань Д. Д. Санжина (2000, 2007) үргэлжэлүүлһэн юм. Т. А. Бертагаев тогтомол холбуулал шэнжэлгын эхин һуури табиһан гэхэдэ болоно (1949). Г. Ц. Пюрбеев, монголшо эрдэмтэн, монгол хэлэнүүдэй асуудалнуудаар сасуулжа үзэдэг юм. Тиин монгол хэлэнүүдэй, тэрэнэй тоодо буряад хэлэнэй, тогтомол холбуулалнуудые шэнжэлһэн гээшэ (1972). Ц-Д. Б. Будаев горитой ехэ ажал хэжэ ном хэблэлдэ гаргаһан байна (1970). Ш-Н. Р. Цыденжапов энэ хэлэнэй халбари тухай мүн хэдэн ном гаргаһан юм. Тиихэдээ буряад хэлэнэй тогтомол холбуулалнуудые зааха аргын талаһаа, мүн хуушан монгол хэлэнэй тогтомол холбуулалнууд тухай бэшэжэ, ехэ һонирхуулһан юм (1989, 1990, 1992). Һүүлэй үедэ шэнэ ном бүтээлнүүд гаража, мүн буряад хэлэнэй тогтомол холбуулалнуудые шэнжэлхэ халбариде ехэ нэмэлтэ боложо үгэбэ гээшэ.

Эндэ А. Д. Дармаевагай (Фразеология прозы Чимита Цыдендамбаева, 2012), Н. П. Дондоковагай (Зоосемические фразеологические единицы бурятского языка: структура, семантика, функции, 2012) г. м. номуудые тэмдэглэе.

Тиихэдэ хараад үзэхэдэ, ехэнхидээ буряад хэлэнэй тогтомол холбуулалнуудые бүрилдэл, удха, грамматикын талаһаань онсо шэнжэнүүдые шэнжэлһэн байна ха. Харин уран зохёол, ниитлэл зохёол соохи тогтомол холбуулалнуудые найруулгын талаһаа энэ мүрнүүдые бэшэгшэ шэнжэлжэ үзэһэн гээшэ. Иигэжэ буряад тогтомол холбуулалнуудые шэнжэлхэ хэрэгтэ горитой амжалтанууд туйлагдаа гэхэдэ алдуу болохогүй. Гэбэшье үшөөл тогтомол холбуулалнуудай элдэб янзын талануудынь хүсэд шэнжэлэгдээдүй гээшэ ааб даа.

Мүнөө сагта дэлхэйдэмнай боложо байһан даяаршалай (глобализаци) үедэ олон үндэһэ яһатан өөһэдынгөө соёл, хэлэ гээшые алдангүй саашань хүгжөөхэ ёһотой гэжэ ойлгожо, соёлоо хадагалжа, ерээдүй үеын арадтаа дамжуулха гэжэ оролдожо байна гээшэ. Иимэ байдалда нэн түрүүн түрэл хэлээ һалгангүй, тэрэнээ саашань хүгжөөхэ ёһотойбди. Ушарынь хадаа хэлэнэй үгы болобол үндэһэ яһатан мүргүй хосоржо түүхын табсан дээрэһээ үгы болохонь тон эли бэээ.

Оршон сагта хэлэ шэнжэлгэ хадаа гол түлэб хүниие, хүнэй тойроод байһан юумэндэ, юртэмсэдэ яажа хандаһые, бүхы юумэндэ ямар сэгнэлтэ үгэжэ байһан тухай асуудалнуудые шухала болгон табина гэжэ ажагламаар.

Тиихэдэ тогтомол холбуулалнууд илангаяа иимэ асуудалнуудые шиидхэхэ хэрэгтэ ехэ һонирхол түрүүлнэ гээшэ. Юуб гэхэдэ, тогтомол холбуулалнууд угаараа үндэһэ яһатанай сэдхэлэй мэдэрэл, соёлтой нягта холбоотой, арадай түүхэхэ һабагша татаһан онсо хэлэнэй зүйл болоно. Жэшээн, *хэбтэһэн хони бодхоохогүй, тэмээн томодоо найдаа, ургы бэдэрһэн ямаан шэнги, эрэ хүнэй досоо эмээлтэ мори багтаха, мухар нюдаргаар бухын хамар нүхэлхэ* г. м. тогтомол холбуулалнууд нүүдэлшэ буряад арадай соёл дээрэ үндэһэлжэ бии болоһон ха юм. Иигэжэ буряад зон ажабайдалай үдэр бүриин үзэгдэлнүүдые ажаглан, тобшолол гаргажа, хараһан юумэндээ, илангаяа

хүниие, хүнэй зан абариие сэгнэжэ үдхэжэ ябаһан табан хушуу малайнгаа нэрэ оруулан, иимэ тогтомол холбуулалнуудые зохёогоо гээшэ.

Тогтомол холбуулалнууд юумэ, үзэгдэл нэрлэхэһээ гадна, тэдээндэ үгэгдэһэн сэгнэлтэ дамжуулхадаа, хүнэй хэлэһэн юумэндээ хандасые харуулна. Буряад зүжэг хэлэнэй талаһаа ехэ шэнжэлэгдээгүйнь харамтай. Мүнөөнэй зохёолшодой зүжэг абажа үзэхэдэ, тогтомол холбуулалаар тон баян юм байна гэжэ ажаглалта хэхээр байна. Элитэ буряад зүжэгшэ Б. П. Пурбуевай «Эрьехэ наран» зохёолдо элдэб олон янзын хэлэнэй уран найханай арга хэрэгсэлнүүдэй хажуугаар тогтомол холбуулалнууд хэлэлгые тон хурса, һонирхолтой болгохо арга боломжотой байна гэжэ эли тодоор гарана.

Эндэ зүжэглэмэл зохёолой онсо шэнжэнь юун бэ гэхэдэ, боложо байһан үйлэ хэрэгүүдынъ гансал үгэнүүдэй хүсөөр харуулагдана гэжэ тобшолходо болоно. Харилсажа хөөрэлдэхэдөө, үйлын ябасада геройнуудынъ нүлөө үгэнэ, харин хөөрэлдөөниинъ гол түлэб үйлэнь боложо үгэнэ. Зүжэгтэ сэхэ хэлэлгэ урагшаа тобойсо элиржэ гарана гээшэ. Зохёолшон хүнэй хэлэлгые тон хурса, тодо болгохые оролдоно, тиин сэдхэлэй хүдэлөөниие гүнзэгыгээр харуулжа шадана.

Тайзан дээрэһээ харуулагдадаг ушарһаа зүжэг харагшадай, уншагшадай ухаан бодолдо, сэдхэлэй мэдэрэлдэ юунһээшье үлүүгээр нүлөөлдэг гээшэ ааб даа. Иимэ ушарта тогтомол холбуулалнууд хэлэлгын уран хурса аргуудай эгээн түрүү һуури эзэлдэг юм.

Тогтомол холбуулалнууд юумэ, үзэгдэл нэрлэхын гадуур коннотациин үүргэ дүүргэдэгынъ мэдээжэ. Коннотаци гээшэ тогтомол холбуулалай удхын бүридэлдэ оролсодог, эмоционально-экспрессивнэ сэгнэлтые харуулдаг юм, гэжэ элитэ хэлэ шэнжэлэгшэд тэмдэглэнэ (В. Н. Телия, В. И. Шаховский, А. В. Кунин г. м.). Тиихэдээ илангаяа коннотациин талаар тон тобойсо үзэгдэмэ тогтомол холбуулалнууд текстын удхые шангадхадаг гэжэ хэлэбэл зүб болоно.

Тогтомол холбуулалнууднаа боложо уран зохёолой жанрнууд хоорондоо илгаатай байдаг. Жэшээн, ирагуу найруулгада ном бэшэгэй, дээдын найруулгын тогтомол холбуулалнууд хэрэглэгдэдэг, зүжэгэй текстдэ, илангаяа шог удхатай байгаа хаань, яряанай, доодо найруулгатай тогтомол холбуулалнууд хэрэглэгдэдэг.

Хүнэй муу талын абари зан, сэдхэлэй байдалые буруушаажа, сэдхэлэй мэдэрэл дамжуулдаг тогтомол холбуулалнууд булинги олоор зүжэгтэ дайралдана. Тиихэдээ юумэнэй нэрын үүргэ дүүргэжэ байһан тогтомол холбуулалнуудые нэгэ бүлэг болгожо элирүүлхээр байна. Жэшээн:

– *Хара ороолон!.. Хара нохой!* (Наймаан найман хүлтэй, наймаашан хоёр хүлтэй, 68 н.); – *Үзөөрэй, һабшыһан хүхэ үлэгшэн* (тэндэл, 57 н.);

– *Ан арьяатанай, шоныншые хүнэһэн болохо һаа болоорой. Хара ороолон!* (Тэргэ түлээн юутэб? 27 н.);

...*Хүлэг сүлхэ моринһоо бэшэ юушыегүй годон-гозуули ганса бэе намда гарһаар ганса басагаяа найдажа үгэһэн лэ юмшэбы даа!* (Толдойн хүбүүн Болдой, 85 н.);

– *Эзэн ухаантай Дандар яярынь баһа архиин «уһан тулам» болошоо.* (Эрьехэ наран, 187 н.);

Нохойн годон! (Бахын ханаан далайда, 272 н.). Мүн үшөө *үбгэн шоно; хатаһан духа; холхиндог хүбүүн* г. м. уран хурса холбуулалнууд байна.

Тогтомол холбуулалай удхань контекст соо тойроод байһан үгэнүүдээр дэмжэгдэдэг ба шангадхагдадаг юм:

Үгы, теэд өөрөө Митэбые байра һууригүй, тогтууригүй, хооһон холхиндог хүбүүн гэжэ байжа хоёр шэхэнэйм яра болотор гэмэрдэг, хараадаг бэшэ һэн гүт? Архинша, тамхинша, арбан долоо һамга абаһан... (35 н.) г. м. Эндэ муу зангын олон талаһаа зураглагдана.

Ехэнхи ушарта иимэ тогтомол холбуулалнууд хүнэй эрхэ, байха байдал, ниитын ёһо гурим эбдэлгэтэй холбоотой байдаг. Зарим тогтомол холбуулалнууд ниитын эстетическэ эрилтэдэ таараагүй байдалые тэмдэглэдэг. Тиин

1) сэдхэл, зан абари, ёно журамай (морально-этичэскэ) сэгнэлтэ дамжуулдаг тогтомол холбуулалнуудые нэгэ бүлэг болгон илгахаар:

Хормойдоо халхи хабшуулхан хара барнааг! 12 н.; *холхиндог хүн; ...энэ «үрөөһэн бөөрэ» Мэдэгма абга эгэшэ* (Тэргэ түлээн юутэб? 146 н.);

2) ухаан бодолой (интеллектуальна) сэгнэлтэ: *уһан тархи; нойтон мунса;*

3) хүнэй гадуур байдал, шэг шарайн (эстетическэ) сэгнэлтэ: – *Хэлээ хата, хара муухай үхэдэл! Задагай, заархай аматай, заапайһан түүхэй хүхэ зоболго!* (Толдойн хүбүүн Болдой, 113 н.) – *туранхай хүн тухай; духаа хатамар* — хүгшэн муухай эхэнэр тухай; *манхайһан ороолон!* 52 н. — бэеэр томо, бүдүүн, тиигээд мүргүй хүн тухай г. м.;

4) хэр зэргэ зондо тухатай бэ гэжэ харуулдаг (утилитарна): *уһан тулам* – архинша хүн; *...нохойн эдихэгүй хара уһанда дшилдэжэ, хүхэ зольбо болошод...* (Эрьехэ наран, 183 н.) – *хара уһан* – водко г. м.

Тус тогтомол холбуулалнуудай удха хэлэгдэжэ байһан нюурта буруушааһан хандалга харуулха шэглэлтэйнэ эли байна.

Илгагдаһан бүлэгэй тогтомол холбуулалнуудай буруушаалгын үндэһэн бүхы ниитын һанамжатай ниисэнэ, юуб гэхэдэ ниитэдэ тогтонижоһон морально-этичэскэ, эстетическэ, утилитарна дүримдэ таараагүй байна.

Хараалай тогтомол холбуулалнууд хэлэжэ байһан хүнэй сэдхэлэй байдал, субъективнэ хандаса дамжуулна:

хара золиг! (Тэргэ түлээн юутэб? 33 н.); *хара хаатаршан!* (тэндэл, 37 н.); *хараал шэнгэһэн үхэдэл!* (Наймаан найман хүлтэй, наймаашан хоёр хүлтэй, 62 н.); *бэлсыһэн хара яндуул!* (тэндэл, 67 н.); *Сишлыһэн хүхэ үлэгшэн!* 184 н.; *һүүзыһэн хара ороолон!* (Эрьехэ наран, 188 н.) г. м.

Ямар нэгэ тогтомол холбуулал хэрэглэлгын ушар контекст соо элирдэг:

«Саг сагаараа байхагүй, сахилза хүхөөрөө байхагүй» – *Ши юугээшэн аад эндэ хамараа хабшуулха болообши? Хабшиһан хүхэ бооходой!* 123 н.; – *үшөө нэрэгүй нэхытэнүүд байнабди. Ё-һи!* Эдээндээ нэрэ үгэхэ эсэгэнэ лэ һэн бэээ (Эрьехэ наран 168 н.); *Энээнтэйшые хөөрэлдэ, газаахи гонзогор мо-*

дон столботойшые хөөрэлдэ – адли байха. Мүнөөхил нойтон мунса (тэндэл, 175 н.)

Үгэгдэһэн тогтомол холбуулалнууд, нэгэ талаһаа, буруушааһан удха дамжуулна, нүгөө талаһаа, хэлэжэ байһан хүнэй доошоо хүгжэлтэтэй байһые гү, али зорюута хэлэлгэээ муудхааһые харуулна.

Тиигэжэ драматическа жанр, комеди, яряанай тогтомол холбуулалнуудай хэрэглэлгыг үргэн арга боломжотой гэжэ харуулна.

Юумэнэй нэрын үүргэтэй тогтомол холбуулалнууд хэлэгшэ хүнэй сэдхэлэй мэдэрэл дамжуулха ехэ шадалтай байна. Буруушааһан сэгнэлтэтэй тогтомол холбуулалнууд юрэнхыдөө тон хурса, һонирхолтой, хүнэй мэдэрэл дамжуулхадаа эгээл үргэн арга боломжотой гэжэ тэмдэглэхэдэ арсалтагүй юм.

Хэрэглэгдэһэн зохёолнууд

1. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А. В. Кунин. М.: Международные отношения, 1972. 288 с.
2. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. М.: Наука, 1986. 142 с.
3. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. Воронеж, 1987. 190 с.
4. Пурбуев Б. П. Эрхэхэ наран / Б. П. Пурбуев. Агинское: Изд-во «Агын үнэн», 2003. 281 н.